

การบริหารสถานศึกษาเชิงพุทธสู่การพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน
THE BUDDHIST SCHOOL ADMINISTRATION TO THE
SUSTAINABLE EDUCATIONAL DEVELOPMENT

มลวิภา สีขเรศ^๑
Monwipa Sikares

บทคัดย่อ

การบริหารสถานศึกษาเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของเยาวชนไทย การบริหารสถานศึกษานั้น มีปัจจัยสำคัญที่ใช้ในการบริหารจัดการ ได้แก่ ๔M ประกอบด้วย คน งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์หรือสิ่งของ และการจัดการ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่เป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของสถานศึกษาได้ดี คือ ๗S ประกอบด้วย ๑) โครงสร้างองค์กร ๒) กลยุทธ์ขององค์กร ๓) ระบบการดำเนินงาน ๔) ลักษณะแบบแผนการบริหารงาน ๕) บุคลากรในองค์กร ๖) ความรู้ความสามารถขององค์กร และ ๗) ค่านิยมร่วมกัน จากปัจจัยที่เป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการบริหารสถานศึกษา ผู้บริหารจะต้องเป็นผู้ที่มีลักษณะ ๓ ประการ คือ จักขุมา วิรูโร นิสสยสัมปันโน เพื่อนำไปสู่กระบวนการบริหารเชิงพุทธ โดยใช้หลัก POSDCORB ประกอบด้วย ๑) การวางแผน โดยอาศัยหลักโยนิโสมนสิการในการคิดวางแผน วางเค้าโครงการกิจกรรมซึ่งเป็นการเตรียมการก่อนลงมือปฏิบัติเพื่อให้การดำเนินการ ๒) การกำหนดโครงสร้าง โดยอาศัยหลักหลักสัปปุริสธรรม ๗ ในการพิจารณาเหตุและผลในการกำหนดโครงสร้างขององค์การ พิจารณาความรู้ ความสามารถให้เหมาะสมกับงาน และเวลา ๓) การจัดการเกี่ยวกับตัวบุคคลโดยใช้หลักสังยุตตนิกาย สคาถวรรค มีความฉลาดในการบำรุง ส่งเสริมคนดี มีความสามารถในการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับการจัดแบ่งหน่วยงาน ที่กำหนดไว้ และใช้หลักอคติ ๔ ในการพิจารณาการเลื่อนขั้น เลื่อนตำแหน่ง เงินเดือน การโยกย้าย ตลอดจนใช้วาจาไพเราะ สุภาพนุ่มนวล สร้างความสามัคคีและพัฒนาบุคคลในสถานศึกษา ๔) การอำนวยความสะดวก โดยอาศัยหลักธรรมาธิปไตย เป็นการดำเนินการโดยยึดหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ และการตัดสินใจใจการวินิจฉัยสั่งการ การออกคำสั่ง มอบหมายภารกิจงานไปให้ผู้ใต้บังคับบัญชา

^๑ ครูชำนาญการ โรงเรียนป้อมนาคราชสวนทายนานท์ ตำบลปากคลองบางปลากด อำเภอมะขามบุรี จังหวัดสมุทรปราการ ๑๐๒๕๐

๕) การประสานงาน โดยใช้หลัก ๔ ส และกัลยาณมิตรธรรม ๗ ในการประสานกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้มีการแบ่งแยกออกไปเป็นงานย่อย ๆ เพื่อให้ทุกภาคส่วนสามารถทำงานประสานสอดคล้องกัน และมุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกันเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและราบรื่น

๖) การรายงาน โดยใช้หลักอริยสัจ ๔ ในการพิจารณาการจัดกิจกรรมในสถานศึกษาตามหลักการและเหตุผล และผลลัพธ์ที่เกิดจากกิจกรรมนั้นรายงานผลการปฏิบัติงานต่อผู้บังคับบัญชาและการรายงานถือเป็นมาตรการในการตรวจสอบและควบคุมงาน และ๗) การบริหารงบประมาณ โดยใช้หลักหลักธรรมมาภิบาล ปฏิบัติตามกฎหมายระเบียบข้อบังคับในการใช้งบประมาณอย่างถูกต้อง โปร่งใส คำนึงค่าและบุคลากรมีส่วนร่วม ในการพิจารณาใช้งบประมาณของสถานศึกษาการ ตลอดจนสามารถตรวจสอบควบคุมด้านการเงิน การบัญชีของสถานศึกษาจากกระบวนการในการบริหารต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนและยังต้องการควบคุมตรวจสอบการดำเนินงานทุกด้าน โดยใช้ด้วยกระบวนการ PDCA เพื่อการพัฒนาการจัดการศึกษาอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : การบริหารสถานศึกษาเชิงพุทธ,การพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน

ABSTRACT

The school administration is the important thing in Thai youth quality development. The school administration consists of man, budgeted, materials, and management. In addition, there are still the factors that are considered to be the success index of educational organizations; 7s consisted of 1. organization construction 2. organization strategies 3. working system 4. administrative model 5. Staffs 6. organization knowledge and 7. concerted value. According to the factors considered to be the important things in order to move educational organization administration, the director should have 3 characteristics : 1. Jakkuma 2. Wiruto and 3. Niyasampanno that lead to Buddhist administration through POSDCORB. It consists of 1. Planning through Yonisomanasikarn 2. constructional determining through Suppuritsathum 3. Personal management through Sangyuttanikaisatakawak and use Akkati 4 in order to consider . Moreover, the director should be polite and create the feeling of unity of organization. 4. Administration through Thammathippathai that is considered to be working through justice. 5. Collaboration through 4 Sor and Kannayalamitathum 7 6. Reporting through Ariyasaj 4 in considering activity organization in educational

organization. 7. Budgeted Administration through Thummaphibarn; the officers should participate in considering budgeted using of schools and related educational organizations. In administrative system, it should have the participation of every unit. Also, it should have working inspection by using PDCA in order to develop sustainable educational organization.

Keywords : Buddhist school administration; sustainable educational development

บทนำ

ภายใต้รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา ในยุคของการบริหารจัดการศึกษาไทย ซึ่งปัจจุบันท่ามกลางกระแสแห่งโลกศตวรรษที่ ๒๑ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลทั้งทางด้าน ภูมิศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองทั่วโลกเปลี่ยนไปสู่การเชื่อมโยงกันอย่าง ไร้พรมแดน ซึ่งอยู่ ภายใต้เงื่อนไขการปรับเปลี่ยนการแข่งขัน เพื่อสร้างข้อได้เปรียบ และความมุ่งมั่นของสังคม ที่ดำเนินไป อย่างรวดเร็ว รุนแรง และมีความหลากหลายนั้น ต่างก็ส่งผลกระทบต่อวิชาชีพ โดยเฉพาะด้านการศึกษา ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนบริบท และโครงสร้างการบริหาร ของการบริหารจัดการ การศึกษาภายใต้สาระแห่งบทบัญญัติของกฎหมายการศึกษา ที่เรียกว่า “พระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ และ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๕๓” เป็นการ จัดโครงสร้างการบริหารการศึกษา โดยยึดหลักของการเอกภาพเชิงนโยบายหลากหลายในการปฏิบัติโดย เน้นระบบการกระจายอำนาจและการยึดหลักการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเป็นสำคัญ ซึ่งการจัดการศึกษา ในมาตรา ๖ ได้กำหนดให้การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญาความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนา ตนเองได้และถือว่าผู้เรียนสำคัญที่สุดกระบวนการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเองตาม ธรรมชาติ และเต็มศักยภาพซึ่งในการจัดกระบวนการเรียนรู้จำเป็นต้องมีการจัดให้สอดคล้องกับความ ถนัดและความ สนใจของผู้เรียน ช่วยฝึกทักษะกระบวนการคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง^๒ ดังนั้น การปฏิรูปการศึกษาและการจัดการเรียนรู้เพื่อสร้างทรัพยากรมนุษย์ในชาติให้ปรับตัวและก้าวทัน กับ การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกได้อย่างมีคุณภาพและเกิดประสิทธิภาพสูงสุด ในวิถีการดำรงชีพ

^๒ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ และ (ฉบับที่ ๓)

และการทำงานนับเป็นประเด็นสำคัญและเร่งด่วนอย่างยิ่งของการจัดการศึกษา และการศึกษาถือเป็นเครื่องมือสำคัญเพื่อสร้างทรัพยากรมนุษย์ให้มีความรู้ และทักษะที่เท่าเทียมกันกับความเปลี่ยนแปลงของโลกได้ การศึกษาจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างและพัฒนาความรู้ ความคิด ความประพฤติ และคุณธรรมของบุคคล สังคมและบ้านเมืองใดให้การศึกษาที่ดีแก่เยาวชนได้อย่างครบถ้วนล้วนพอเหมาะกันทุก ๆ ด้าน สังคมและบ้านเมืองนั้นก็จะมีพลเมืองที่มีคุณภาพ ซึ่งสามารถธำรงรักษาความเจริญมั่นคงของประเทศชาติไว้ และพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไปได้โดยตลอด^๓

สถานศึกษามีหน้าที่ให้การศึกษาแก่ประชาชน จึงต้องนำหลักการมาดำเนินการ โดยมีเป้าหมายในการจัดการศึกษา คือ ทำให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข^๔ การบริหารสถานศึกษาเป็นภารกิจหลักของผู้บริหารที่จะต้องกำหนดแบบแผนวิธีการและขั้นตอนต่าง ๆ ในการปฏิบัติงานไว้อย่างเป็นระบบ เพราะถ้าระบบการบริหารงานไม่ดีจะกระทบกระเทือนต่อส่วนอื่น ๆ ของหน่วยงาน นักบริหารที่ดีต้องรู้จักเลือกวิธีการบริหารที่เหมาะสม และมีประสิทธิภาพ เพื่อที่จะให้งานนั้นบรรลุจุดหมายที่วางไว้การบริหารงานจะต้องใช้ศาสตร์และศิลป์ทุกประการ เพราะว่าการดำเนินงานต่าง ๆ มิใช่เพียงกิจกรรมที่ผู้บริหารจะกระทำเพียงลำพังคนเดียวแต่ยังมีผู้ร่วมงานอีกหลายคนที่มีส่วนทำให้นั้นประสบความสำเร็จ^๕ ดังนั้นผู้บริหารย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารที่พัฒนาคุณภาพของโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล สมรรถนะของผู้บริหารเป็นดรชนึ่งปีงความสำเร็จของการบริหาร การที่ผู้บริหารมีความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของการบริหารการศึกษาจะช่วยให้การจัดการศึกษาสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี^๖ ผู้บริหารจะต้องคำนึงถึงและยึดหลักการบริหารงานก็คือ การกำหนดแบบแผนวิธีการ และขั้นตอนต่าง ๆ ในการปฏิบัติงานอย่างมีระบบ เพราะถ้าระบบการบริหารในโรงเรียนไม่ดีจะกระทบต่องานส่วนอื่น ๆ ของโรงเรียนด้วย ผู้บริหารที่ดีจะต้องเลือกวิธีการทำงานที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพเพื่อให้งานนั้นบรรลุจุดหมายที่วางไว้^๗ ในการบริหารถ้าผู้บริหารขาดคุณธรรมหรือไม่เป็นไปตามธรรมแล้ว จะนำความเดือดร้อนสู่องค์กรและก่อให้เกิดความเสียหายแก่องค์กรมากมาย ผู้บริหารถือเป็นผู้มีอำนาจในการบริหารองค์กร อำนาจนั้นเป็นสิ่งยั่ววนจิตใจและสามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยของมนุษย์ได้อย่างรวดเร็ว หากหลงใหลยึดติดในอำนาจโดยไม่มีกรอบของคุณธรรม ศีลธรรม

^๓ พระบรมราชาบาท, พระราชทานแก่คณะครูและนักเรียนที่ได้รับพระราชทานรางวัลฯ. [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <https://nawaporn.wordpress.com/>. [๒๑ เมษายน ๒๕๖๑].

^๔ กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือการบริหารสถานศึกษาที่เป็นนิติบุคคล**, (กรุงเทพมหานคร), หน้า ๓๐ - ๓๒.

^๕ ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, **การบริหารงานวิชาการ**. (กรุงเทพมหานคร : สหมิตรอพเพท, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

^๖ ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, **การบริหารงานวิชาการ**, หน้า ๒๒.

^๗ ภิญญู สาร, **หลักการบริหารการศึกษา**. (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๗.

กำกับแล้วยอมนำไปสู่หนทางแห่งความเสื่อม ดังที่เป็นข่าวผู้บริหารทุจริตตามหน้าหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ สังคมออนไลน์ การบริหารงานหรือการจัดการองค์กรมีความจำเป็นต้องใช้ศาสตร์ในการบริหารงาน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากโลกในยุคปัจจุบันเป็นระบบทุนนิยม หรือบริโภคนิยมที่แสวงหากำไร และมีการแข่งขันเพื่อให้เหนือกว่าคู่แข่ง ทั้งในเชิงบริหารงาน และการพัฒนาองค์กรให้บรรลุผลตาม เป้าหมายขององค์กร จึงมีหลักการบริหารสมัยใหม่เข้ามาเป็นกลยุทธ์ หรือหลักการในการบริหารจัดการ ในขณะที่เดียวกันก็มีนักวิชาการทางตะวันตกกำลังสนใจหลักการในทางพระพุทธศาสนาผสมผสาน และประยุกต์ใช้กับหลักการบริหารจัดการ เพราะเขาถือว่า การที่จะใช้หลักการ วิธีการ หรือเทคนิคของ นักวิชาการชาวตะวันตก ซึ่งพัฒนาการการบริหาร จัดการมาไม่เกิน ๑๐๐ ปี นั้นยังเป็นหลักการที่ยังยึด กับวัตถุ รวมทั้งมีผู้แพ้ผู้ชนะ เป็นการบริหารจัดการที่มุ่งหวัง กำไรและการแข่งขัน ดังนั้น เมื่อนักวิชาการ ทางตะวันตก ได้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา ทำให้เขาผู้ศาสตร์ แห่งการบริหารจัดการที่ยั่งยืน และดำรง ความเป็นมนุษย์ ที่จะอยู่ร่วมกันโดยสันติสุขนั่นคือ ศาสตร์ในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์ เป็นหลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารงานเชิงพุทธศาสตร์ เป็นแนวทางที่มีความสอดคล้อง กับหลักการบริหารสมัยใหม่ ถึงแม้ว่าจะจะเป็นหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถึงกว่าสองพันห้าร้อยกว่าปีมาแล้วก็ตาม^๕ การบริหารแนวพุทธจึงเป็นความพยายามในการนำเอาหลักธรรม ของพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับวิชาสมัยใหม่ ทั้งนี้ เพราะพุทธธรรมเป็นนามธรรมสูงกว่าความรู้ สมัยใหม่ใด ๆ พุทธธรรมจึงสามารถควบคุมทั้งวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ได้ทั้งหมด เมื่อองค์กร มีความมั่นคงแล้ว เราจะหยุดแค่นั้นไม่ได้ จำเป็นต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เรียกว่า การพัฒนาองค์กร สามารถทำได้ทั้งทางโลกและทางธรรม สำหรับการพัฒนาทางโลกนั้นมีวิธีการทำได้ หลากหลายรูปแบบ เช่น Reengineering, Human Resource Development หรือ Knowledge Management แต่สำหรับการพัฒนาองค์กรทางธรรม (Buddhist organization development) คือการใช้หลักธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาองค์กร ตัวแปรที่จะพัฒนานั้น ก็คือ องค์กรประกอบหลัก ขององค์กรนั่นเอง เมื่อการพัฒนาทางโลกผสมผสานกับการพัฒนาทางธรรม ย่อมทำให้องค์กรนั้น เป็นองค์กรที่มีสันติภาพเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ มีความสามารถในการบริหารจัดการตนเองได้ รักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อม และเป็นองค์กรที่มีจิตวิญญาณหรือมีจิตสำนึกชุมชนนั่นเอง^๖

ด้วยเหตุที่กล่าวข้างต้นผู้เขียนบทความจึงสนใจที่จะศึกษาหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่เป็น คำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นความจริง เป็นความดีงามถูกต้อง เมื่อนำไปปฏิบัติแล้ว

^๕ สำนักงานสรรพสามิตภาคที่ ๔, **หลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารงานเชิงพุทธศาสตร์.** (สำนักงานสรรพสามิตภาคที่ ๔, ๒๕๕๓). หน้า ๘.

^๖ สัณญา สัณญาวิวัฒน์ และชาย สัณญาวิวัฒน์, **การบริหารจัดการแนวพุทธ.** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐). หน้า ๑-๓.

ช่วยให้เกิดความตื่นตัวในชีวิตและสังคมอยู่ร่วมกันโดยปกติสุข และหลักธรรม ยังสามารถนำมาบูรณาการกับการบริหารสมัยใหม่ และใช้เป็นแนวทางในการบริหารสถานศึกษาเพื่อพัฒนาพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ทั้งทางร่างกายและจิตใจปราศจากความขัดแย้งของบุคลากรในสถานศึกษา ดังนั้น การผสมผสานหลักธรรมในพระพุทธศาสนาการบริหารสถานศึกษาสามารถทำให้สถานศึกษาเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะตัวบุคคล ตลอดจนผู้บริหารสถานศึกษา นำไปสู่การพัฒนาคุณภาพการศึกษาอย่างยั่งยืนได้

การบริหารสถานศึกษาเชิงพุทธ

การบริหารสถานศึกษา มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเจริญต่อคุณภาพการผลิตทางการศึกษาและต่อการพัฒนาการทุก ๆ ด้านของมนุษย์ที่เป็นทรัพยากรที่สำคัญของชาติ เพราะถ้าหากไม่มีการบริหารแล้วการดำเนินงานของสถานศึกษาอาจจะต้องพบกับอุปสรรคมากมายจนไม่สามารถดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้^{๑๐} การบริหารการศึกษาที่มีความสำคัญมากเพราะการศึกษาของเยาวชนหรือคนในประเทศจะดีหรือเลว จะทำให้คนในประเทศแข่งขันกับคนในประเทศอื่น ๆ ได้ดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับการบริหารการศึกษา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือขึ้นอยู่กับผู้บริหารการศึกษาของบ้านเมืองนั่นเอง หากประเทศใดได้นักบริหารการศึกษาที่มีความรู้ความสามารถอย่างแท้จริง มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีความเข้าใจงานด้านการศึกษาและผลกระทบของการศึกษาต่อความก้าวหน้าของประชาชนและประเทศชาติแล้ว ประเทศนั้นก็มีความรุ่งเรืองในทุก ๆ ทาง ในทางตรงกันข้าม หากประเทศใดไม่มีนักบริหารการศึกษาที่เก่ง และทำงานโดยกำหนดเอาความก้าวหน้าและความรุ่งเรืองของประเทศชาติเป็นธงชัยแล้ว ก็ยากที่ประเทศนั้นจะรุ่งเรืองได้^{๑๑} การปฏิรูปการศึกษาจะประสบความสำเร็จได้ จะต้องได้รับความร่วมมือจากผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย โดยเฉพาะผู้ปกครอง การปฏิรูปต้องเริ่มต้นที่ข้อมูล โดยจะต้องมีระบบการสอบวัดมาตรฐานที่สามารถวัดความสามารถของนักเรียนได้จริงในหลายระดับชั้น ผลการสอบจะต้องมีความหมายทั้งสำหรับนักเรียนและครู และจะต้องมีการเปิดเผยข้อมูลผลสัมฤทธิ์ของนักเรียนต่อสาธารณะ โดยมีระบบให้คุณให้โทษต่อครูและผู้บริหารของโรงเรียนที่ผูกกับผลสัมฤทธิ์ดังกล่าว องค์กรในพื้นที่และผู้ปกครองจะต้องร่วมกันตรวจสอบคุณภาพโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง และเมื่อโรงเรียนมีระบบตรวจสอบและกลไกความรับผิดชอบที่ดีแล้ว การปฏิรูปการกระจายอำนาจการบริหาร

^{๑๐} ศิริพงษ์ เสาภายน, **หลักการบริหารการศึกษา : ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิต พอยท์, ๒๕๔๘). หน้า ๑๔.

^{๑๑} ครรชิต มาลัยวงศ์. (๒๕๕๗). **เทคโนโลยีการบริหารการศึกษา**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : http://www.drkanchit.com/general_articles/articles/general_๒๔.html. [๒๘ เมษายน ๒๕๖๑].

สู่โรงเรียนจึงจะส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพทางวิชาการของนักเรียนได้^{๑๒} โดยมีวิธีการมีส่วนร่วม

๑) ร่วมคิด โรงเรียน/แหล่งเรียนรู้จัดทำประชาคม ครู ผู้บริหาร กรรมการสถานศึกษา และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน เพื่อรับทราบปัญหาและความต้องการของผู้เรียน พ่อแม่ผู้ปกครอง และชุมชน และกำหนดวิสัยทัศน์ของสถานศึกษาร่วมกันเพื่อการบริหารจัดการศึกษาสถานศึกษาให้ประสบผลสำเร็จ

๒) ร่วมตัดสินใจ เมื่อมีกิจกรรมใดที่ต้องฟังความเห็นและตัดสินใจร่วมกันที่มีผลกระทบต่อการบริหารจัดการและส่วนได้ส่วนเสียของผู้เรียนและประชาชน ครู ผู้บริหาร กรรมการสถานศึกษาและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะมีการตัดสินใจร่วมกันบนพื้นฐานของข้อมูลของสถานศึกษาและชุมชน ๓) ร่วมวางแผน มีการวางแผนการดำเนินงานร่วมกัน ตามการจัดทำประชาคม ทั้งแผนกลยุทธ์ แผนพัฒนา แผนปฏิบัติการและมีการกำหนดโครงการ กิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและชุมชนร่วมกัน

๔) ร่วมดำเนินการ เมื่อมีการมอบหมายการดำเนินงานใดๆของโรงเรียน/แหล่งเรียนรู้ที่เกิดจากการคิดร่วมกัน วางแผนร่วมกัน ผู้บริหาร ครู กรรมการสถานศึกษา และผู้มีส่วนได้เสียมีการดำเนินงานในกิจกรรมนั้น ๆ ตามภารกิจหน้าที่ที่กำหนดร่วมกัน ๕) ร่วมรับผิดชอบ เมื่อมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินการและผลของการดำเนินงานทั้งด้านบวกและด้านลบ ผู้บริหาร ครู กรรมการสถานศึกษา และผู้มีส่วนได้เสียจะมีการรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้นร่วมกันโดยไม่ทอดทิ้งให้เป็นปัญหาของผู้ใดผู้หนึ่ง ความรับผิดชอบต่อดังกล่าวเป็นไปตามระดับของความรับผิดชอบ เช่น ผู้บริหารมีหน้าที่บริหารงาน ครูมีหน้าที่สอน จัดประสบการณ์เรียนและพัฒนาการเรียนรู้ ภูมิปัญญาช่วยสอน พ่อแม่ผู้ปกครองร่วมแนะนำ การกัติดตามการเรียนรู้ของบุตรหลาน ชุมชนและองค์กรในชุมชนทำหน้าที่สนับสนุนช่วยเหลือกิจกรรมการเรียนรู้และระดมทรัพยากร เป็นต้น ๖) ร่วมแก้ปัญหา เมื่อมีปัญหาอันเกิดจากการบริหารจัดการหรือการดำเนินงาน ผู้บริหาร ครู กรรมการสถานศึกษา และผู้มีส่วนได้เสีย มีการหาทางแก้ปัญหาดังกล่าวร่วมกันให้ลุล่วงด้วยดี ๗) ร่วมติดตามประเมินผล ระหว่างการดำเนินงานและหลังการดำเนินงาน ผู้บริหาร ครู กรรมการสถานศึกษา และผู้มีส่วนได้เสียมีการติดตามและประเมินผลเพื่อการปรับปรุงและพัฒนางานร่วมกันในกิจกรรมการประเมินผลการเรียน พ่อแม่ผู้ปกครอง หรือภูมิปัญญา สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผู้เรียนด้วย ๘) ร่วมชื่นชมผลสำเร็จ เมื่อเกิดผลผลิต ผลลัพธ์ หรือความสำเร็จอันเกิดจากการบริหารจัดการร่วมกัน ผู้บริหาร ครู กรรมการสถานศึกษา และผู้มีส่วนได้เสีย มีความพึงพอใจและชื่นชมในผลสำเร็จนั้นๆร่วมกัน เช่น การร่วมแสดงความยินดี การยกย่องให้เกียรติ การมอบรางวัล ฯลฯ

^{๑๒} ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์. “ความเหลื่อมล้ำของโอกาสทางการศึกษากับแนวโน้มค่าจ้างในประเทศไทย” บทความในการสัมมนาวิชาการประจำปี ๒๕๕๓ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. ๒๕๕๓. ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://tdri.or.th/๒๐๑๗/๐๖/synthesis-report-year-๒-new-development-model/>. [๓๐ เมษายน ๒๕๖๑].

ตลอดจนการถอดบทเรียนร่วมกัน^{๑๓} นอกจากนี้การบริหารสถานศึกษาจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรอันเป็นปัจจัยพื้นฐานทางการจัดการโดยทั่วไปถือว่าทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสำคัญของการจัดการมีอยู่ ๔ ประการซึ่งรู้จักในนามของ ๔M ได้แก่ ๑) บุคลากรหรือคน (Man) เป็นผู้ที่ปฏิบัติภารกิจและกิจกรรมต่าง ๆ ภายในหน่วยงาน ๒) เงินหรืองบประมาณ (Money) เป็นงบประมาณที่นำมาใช้ในการดำเนินการและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ๓) วัสดุ อุปกรณ์หรือสิ่งของ (Materials) หมายถึง วัสดุอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้หรือสิ่งของที่นำมาใช้ผลิตและบริการรวมถึงอาคารสถานที่ ๔) การจัดการ (Management) หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับการจัดการ เช่น การบังคับบัญชา การกำหนดขอบข่ายงาน (Job Description) อำนาจหน้าที่ ขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน การกำหนดเวลาที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย^{๑๔} นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่สำคัญต่อการพัฒนาสถานศึกษาซึ่งมีหลักการพื้นฐานว่าประสิทธิภาพขององค์กรธุรกิจจะเกิดจากความสัมพันธ์ภายในองค์กรของปัจจัยต่าง ๆ ๗ ประการ การที่องค์กรใด ๆ ก็ตามจะสามารถสร้างความมีประสิทธิภาพและไปสู่ความสำเร็จได้ ปัจจัยทั้ง ๗ ประการนี้จะต้องมีความสอดคล้องกัน แนวคิดของ แมคคินซี ปัจจัยทั้ง ๗ ประการ ได้แก่ S๑= โครงสร้างองค์กร (Structure) การพิจารณาลักษณะขององค์กรมีประโยชน์ต่อการจัดทำกลยุทธ์ขององค์กร เนื่องจากถ้าโครงสร้างองค์กร มีความเหมาะสมและสอดคล้องต่อกลยุทธ์ที่เลือกใช้ก็จะเป็นจุดแข็งขององค์กร แต่ถ้าโครงสร้างขององค์กรไม่เหมาะสมและสอดคล้องกับกลยุทธ์ที่เลือกใช้ก็จะเป็นจุดอ่อนขององค์กร S๒ = กลยุทธ์ขององค์กร (Strategy) กลยุทธ์ขององค์กร ได้แก่กิจกรรมหรือการดำเนินงาน ต่าง ๆ ภายในองค์กรที่ได้ถูกวางแผนขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องและเหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมภายนอกและภายในองค์กร กลยุทธ์ขององค์กรจัดทำขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยให้องค์กรมีความสามารถ กลยุทธ์ขององค์กรนั้นมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างขององค์กรอย่างใกล้ชิดเนื่องจากการจัดโครงสร้างขององค์กรนั้นจะต้องเป็นไปตาม กลยุทธ์ขององค์กรนั้น ๆ S๓ = ระบบในการดำเนินงานขององค์กร (Systems) ระบบภายในองค์กร ได้แก่ ระบบหรือขั้นตอนการดำเนินงานภายในองค์กรทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ช่วยให้องค์กรสามารถดำเนินไปได้ เช่น ระบบด้านงบประมาณและระบบบัญชี ระบบในการสรรหาและคัดเลือกพนักงาน ระบบในการฝึกอบรม ระบบในการติดต่อสื่อสาร ระบบหรือขั้นตอนการทำงานเหล่านี้จะบ่งบอกถึงวิธีการทำงานต่างๆขององค์กร S๔ = ลักษณะแบบแผนหรือพฤติกรรมในการบริหารงานของผู้บริหารระดับสูง (Style) โดยรวมถึงบุคลิกภาพของผู้บริหารระดับสูงด้วย เนื่องจากการกระทำหรือพฤติกรรมของผู้บริหารระดับสูงจะมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของพนักงานภายในองค์กรมากกว่าคำพูดของผู้บริหาร S๕ = บุคลากรในองค์กร (Staff) ประกอบด้วยบุคลากร/พนักงานทุกระดับ

^{๑๓} พินสุดา สิริรังศรี, การศึกษารากฐาน การจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดสู่การปฏิบัติ. (กรุงเทพมหานคร : DPU Coolprint มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์).

^{๑๔} สมคิด บางโม, องค์กรและการจัดการ. (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐.

ภายในองค์กร รวมทั้งแบบแผนและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่องค์กรแสดงและปฏิบัติต่อพนักงานภายในองค์กร เช่น การมอบหมายให้ฝ่ายบุคคลเป็นผู้ดูแลเกี่ยวกับด้านการพนักงานทั้งหมด หรือการที่ผู้บริหารระดับสูงเข้ามาเกี่ยวข้องต่อการจูงใจและพัฒนาพนักงาน S๖ = ความรู้ความสามารถขององค์กร (Skills) สิ่งที่องค์กรสามารถทำได้ดีกว่าองค์กรอื่นถือว่าเป็นความรู้ ความสามารถของพนักงาน เช่น ความสามารถ และทักษะขององค์กรในการให้บริการผู้มารับบริการ/ลูกค้า ความสามารถในด้านวิจัยและพัฒนา ความสามารถด้านการตลาด ความสามารถด้านการเงิน S๗= ค่านิยมร่วมกัน (Shared Values) ได้แก่ แนวคิดร่วมกัน ค่านิยม ความคาดหวังขององค์กร ซึ่งมักจะไม่ได้เขียนไว้อย่างเป็นทางการ เป็นแนวคิดพื้นฐานขององค์กรแต่ละแห่ง รวมทั้งสิ่งที่ต้องการจะให้องค์กรเป็นในอนาคตข้างหน้า องค์กรที่มีความเป็นเลิศในการบริหารมักจะมีค่านิยมร่วมกันที่ก่อให้เกิดปัจจัยแห่งความสำเร็จ^{๑๔} ผู้บริหารย่อมต้องมีกระบวนการในการบริหารทรัพยากรและปัจจัยดังกล่าวเพื่อให้สถานศึกษาประสบความสำเร็จตามเป้าหมายการบริหารตามหลักของ ลูเธอร์กูลิก และลินดัลเออร์วิก (Luther Gulick and Lyndal Urwick) เป็นนักทฤษฎีที่อยู่ในกลุ่มการจัดการจัดการตามหลักการบริหาร ได้เสนอหลักที่เกี่ยวกับการบริหาร ซึ่งคนที่เป็นผู้บริหารจะต้องทำหน้าที่สำคัญอยู่ ๗ ประการ คือ การวางแผนการจตุตการ การจัดคน เข้าทำงาน การสั่งการ การประสานงาน การรายงานและการงบประมาณ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “POSDCORB” Paper on the Science of Administration: Notes on the Theory of Organization” ดังนี้ ๑) P- Planning หมายถึง การวางแผน เป็นการวางแผนเค้าโครงการกิจกรรม ซึ่งเป็นการเตรียมการก่อนลงมือปฏิบัติเพื่อให้การดำเนินการสามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้อย่างมีประสิทธิภาพ ๒) O-Organizing หมายถึง เป็นการกำหนดโครงสร้างขององค์กรโดยพิจารณาให้เหมาะสมกับงาน เช่น การแบ่งงาน (Division of Work) เป็นกรม กอง หรือแผนก โดยอาศัยปริมาณงาน คุณภาพงาน หรือจัดตามลักษณะเฉพาะของงาน(Specialization) ๓) S-Staffing หมายถึง การจัดการเกี่ยวกับตัวบุคคลในองค์กร นับตั้งแต่ การจัดอัตรากำลัง การสรรหา การคัดเลือก การบรรจุแต่งตั้งบุคคลมาปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับการจัดแบ่งหน่วยงานที่กำหนดไว้ การเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง เงินเดือน การโยกย้าย การพัฒนาบุคคลในองค์กร ๔) D-Directing หมายถึง การอำนวยการเป็นภารกิจในการใช้ศิลปะในการบริหารงาน เช่น ภาวะผู้นำ (Leadership) มนุษยสัมพันธ์(Human Relations) การจูงใจ(Motivation) และการตัดสินใจ(Decision making) การวินิจฉัยสั่งการ การออกคำสั่ง มอบหมายภารกิจงานไปให้ผู้ใต้บังคับบัญชา และต้องใช้ภาวะของการเป็นผู้นำในการกระตุ้นจูงใจคนให้ยอมรับในผู้บริหาร ๕) Co- Coordinating หมายถึง การประสานงาน ได้แก่ การทำหน้าที่ในการประสานกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้มีการแบ่งแยกออกไปเป็นส่วน

^{๑๔} อัมพิกา ไกรฤทธิ, **มนุษยสัมพันธ์ในโรงงาน**. (กรุงเทพฯมหานคร : เอช-เอนกการพิมพ์, ๒๕๓๓).

งานย่อย ๆ เพื่อให้ทุกภาคส่วนสามารถทำงานประสานสอดคล้องกัน และมุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกัน เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และราบรื่น ๖) R- Reporting หมายถึง การรายงาน ได้แก่การทำหน้าที่ในการรับฟังรายงานผลการปฏิบัติงานของบุคคลและหน่วยงานที่เป็นผู้ใต้บังคับบัญชา ได้รายงานมา การรายงานถือเป็นมาตรการในการตรวจสอบและควบคุมงาน ๗) B- Budgeting หมายถึง การงบประมาณ ได้แก่ หน้าที่ที่เกี่ยวกับการจัดทำงบประมาณ การจัดทำบัญชีการใช้จ่ายเงิน และการตรวจสอบควบคุมด้านการเงิน การบัญชีของหน่วยงานนั่นเอง^{๑๖} จากกระบวนการบริหารดังกล่าวผู้บริหารจำเป็นจะต้องมีการควบคุมการบริหารงานในทุก ๆ ด้าน ผู้บริหารสามารถบริหารงานตามระบบวงจรคุณภาพประกอบด้วย ๔ ขั้นตอน เป็นแนวคิดคุณภาพของวอลท์เทอร์ฮิวฮาร์ท เป็นผู้พัฒนาขึ้นเป็นคนแรกในปีค.ศ. ๑๙๓๙ และ เอ็ดวาร์ด เดมมิง เป็นผู้นำมาเผยแพร่ในประเทศญี่ปุ่นในปีค.ศ. ๑๙๕๐ จนเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย ทำให้นิยมเรียก วงจรนี้ในอีกชื่อหนึ่งว่า “วัฏจักรเดมมิง”(Deming Cycle) มีการพัฒนางจรอย่างต่อเนื่อง เรียกว่า PDCA แต่ละขั้นตอนมีการปฏิบัติดังนี้ ๑) การวางแผน (Plan) คือ การวางแผนงานจากวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่ได้กำหนดขึ้น ๒) การปฏิบัติ (Do) คือ การปฏิบัติตามขั้นตอนในแผนงานที่ได้เขียนไว้อย่างเป็นระบบและมีความต่อเนื่อง ๓) การตรวจสอบ (Check) คือ การตรวจสอบผลการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนของแผนงานว่ามีปัญหาอะไรเกิดขึ้น จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขแผนงานในขั้นตอนใด ๔) การปรับปรุงแก้ไข (Action) คือ การปรับปรุงแก้ไขส่วนที่มีปัญหา หรือถ้าไม่มีปัญหาใด ๆ ก็ยอมรับแนวทางการปฏิบัติตามแผนงานที่ได้ผลสำเร็จ เพื่อนำไปใช้ในการทำงานครั้งต่อไป^{๑๗}

การบริหารเชิงพุทธ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่า มากกว่าสองพันห้าร้อยกว่าปี ในยุคโลกาภิวัตน์หรือยุคทุนนิยมในปัจจุบัน การบริหารจัดการสมัยใหม่ ต่างก็กลับมาทบทวนบทบาททางวิชาการในการบริหารจัดการสมัยใหม่ว่ายังคงเป็นแนวทางเดียวหรือไม่การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ จะต้องสนองตอบต่อระบบทุนนิยมที่เน้นการแข่งขัน และสร้างผลกำไร หรือการบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรเพียงอย่างเดียวการบริหารจัดการสมัยใหม่ยังขาดอะไรบ้าง ที่เป็นนามธรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์ที่จะต้องอยู่ร่วมกันรวมทั้งสิ่งแวดล้อมในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงและมีผลกระทบต่อสังคมและองค์กร หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงการบริหารจัดการมีอยู่มากมาย เป็นคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ยังทันสมัยอยู่จนถึงปัจจุบันและในอนาคต วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ซึ่งดำรงสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลากว่า ๒,๕๐๐ ปีเป็นข้อมูล

^{๑๖} พิมลจรรยา นามวัฒน์, **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการบริหารธุรกิจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร : เทกซ์ แอนด์ เจอร์นัล, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒.

^{๑๗} วรภัทร ภูเจริญ, **แนวทางการประเมินคุณภาพภายในสถานศึกษา**. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีด จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๗.

ให้เราได้ศึกษาเรื่องพุทธวิธีบริหาร นอกจากนี้ ยังมีพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการบริหารกระจายอยู่ในพระไตรปิฎก การศึกษาพุทธพจน์เหล่านั้น ก็จะทำให้ทราบถึงพุทธวิธีบริหาร หลักพุทธธรรมหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมะหมวดต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าทางสายกลาง หลักธรรมสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา หรืออาจกล่าวได้ว่าหลักพุทธธรรม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก ซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เป็นทางสายกลางไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง เป็นไปตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา^{๑๘} ดังนั้น หลักธรรมในทางพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ดำรงอยู่ได้ในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ อีกทั้งยังใช้ในการประกอบการทำงานของหน่วยงาน องค์กรตลอดจนสถาบันครอบครัว หลักธรรมของพุทธศาสนาเปรียบเสมือนหม้อยาชานานใหญ่ที่สามารถหยิบยกมาใช้ในสถานการณ์นั้น ๆ โดยไม่จำกัดกาลเวลา แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้จัดการบริหารออกมาในรูปแบบทฤษฎีและแนวคิดเหมือนกับในยุคหลังพุทธกาลที่มีนักวิชาการได้นำหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนามาปรับใช้ให้สอดคล้อง เพื่อสร้างคุณค่าทางสายบริหารให้กับบุคคลภายในและบุคคลภายนอกในองค์กร การแก้ปัญหาทางด้านการบริหารซึ่งเป็นหัวใจหลักของการบริหาร^{๑๙} พระพุทธศาสนาไม่ได้จัดการบริหารออกมาในรูปแบบทฤษฎีและแนวคิดการจัดการจึงเป็นการพิจารณาหลักธรรมคำสอนให้สอดคล้องและเหมาะสมต่อพฤติกรรมการบริหารซึ่งจะสร้างคุณค่าทางการบริหารเป็นที่ยอมรับของบุคคลภายนอกองค์กรการแก้ไขปัญหาทางด้านบริหาร นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายการบริหารตามแนวทางพระพุทธศาสนา ไว้ดังนี้ การบริหารตามแนวของพระพุทธศาสนาเป็นพุทธวิธีบริหารยึดหลักธรรมาธิปไตยเป็นสำคัญ ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้บริหารเองต้องประพฤติธรรมและใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหาร พุทธวิธีบริหารจึงไม่เป็นทั้งเป็นอัตตาธิปไตย ผู้บริหารที่เป็นอัตตาธิปไตยก็มักจะคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตนหรือความพอใจของตนเป็นที่ตั้งโดยยึดคิดว่าถูกต้องคือถูกใจข้าพเจ้า ผู้บริหารประเภทนี้มีผลลงท้ายด้วยการเป็นเผด็จการ ส่วนผู้บริหารที่เป็นโลกาธิปไตยก็พยายามเอาใจทุกคนเพื่อให้ตนเองอยู่ในตำแหน่งต่อไปได้ เขาพยายามทำให้ถูกใจทุกคนซึ่งก็เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ผู้บริหารประเภทนี้มีภพปัญหา เมื่อมีปัญหาคัดแย้งเกิดขึ้นภายในองค์กรก็พยายามลอยตัวหนีปัญหา ผู้บริหารที่ดีต้องเป็นธรรมาธิปไตย เขายึดถือคิดว่าถูกต้อง ไม่จำเป็นต้องถูกใจข้าพเจ้าหรือต้องถูกใจทุกคน เขากล้าตัดสินใจลงมือทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมโดยไม่พยายามลอยตัวหนีปัญหา เขายึดถือคิดว่าอำนาจหน้าที่ มาพร้อมกับความรับผิดชอบ เขายอมเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์สุข

^{๑๘} พระเทพโสมภณ, **พระพุทธศาสนากับวิทยาการโลกยุคใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๘ - ๔๙.

^{๑๙} จตุพล ดวงจิตกร, **การบูรณาการหลักการบริหารเชิงพุทธในการส่งเสริมการขับเคลื่อนองค์กรชุมชนในลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง**. (ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๘)

ที่ยิ่งใหญ่กว่านั้นคือประโยชน์สุขส่วนรวม^{๒๐} การที่นักบริหารนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องกำกับในการบริหารงานทุกด้าน ย่อมเป็นการประสานความเชื่อแนวคิดในเชิงจริยธรรมของสังคมเข้ากับการปฏิบัติหน้าที่^{๒๑} ตามทฤษฎีการบริหารซึ่งทำให้การดำเนินการใด ๆ ที่เกี่ยวกับองค์การนั้นอยู่บนพื้นฐานที่สอดคล้องกับความเชื่อถือการยอมรับของสังคมตลอดจนสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในองค์การที่สามารถทำงานภายใต้กรอบของหลักธรรม อันที่จะสร้างศรัทธาทำให้องค์กรสามารถพัฒนาไปในทิศทางที่องค์การต้องการได้เป็นอย่างดี^{๒๒}

หลักธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารสมัยใหม่

การบริหารงานที่ใช้หลักธรรมในการบริหารนั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ใน ทุติยาปปนิทสูตร อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงลักษณะของนักบริหารไว้ ๓ ประการ คือ ๑) จักขุมา มีปัญญามองการณ์ไกลเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองสภาพเหตุการณ์ออกวางแผนเตรียมรับ หรือรุกได้ ๒) วิธูโร จัดการธุระได้ดี เป็นผู้ชำนาญในงาน รู้จักวิธีการไม่บกพร่องในหน้าที่ที่ตนได้รับผิดชอบ ๓) นิสสยสัมปันโน พึ่งพาอาศัยคนอื่นได้เพราะเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี และได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น^{๒๓}

หลักสัปปุริสธรรม ๗ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของหลักสัปปุริสธรรม ๗ ว่าหมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี มีดังนี้

๑) ธัมมัญญตา ความรู้จักธรรม รู้หลักหรือรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมตา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้น ๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครอง ตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้น ๆ เป็นต้น

^{๒๐} คະนอง วัจฉายแก้ว, **การบริหารตามแนวคิดของพระธรรมโกศาจารย์**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.gotoknow.org/posts/๔๔๒๖๙๙>. [๓๐ เมษายน ๒๕๖๑]

^{๒๑} ฉันทนา จันทร์บรรจง, **การบริหารทรัพยากรบุคคลทางการศึกษา**. (พิษณุโลก : ตำราเรียน รายวิชา ๓๕๔๕๖๔ หลักสูตรศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร , ๒๕๔๑). หน้า ๑๕๕

^{๒๒} ทศนีย์ น่องวงศ์และร.อ.หญิงมาริตา พรวิวัฒนเวทย์, **ธรรมะกับการบริหาร**. (พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๓๙.), หน้า ๒ - ๓.

^{๒๓} สุธานศ เพชรปรี และบรรจบ บรรณรุจ, **ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษา**.วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์ฯ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๙

๒) อุตัตถญาณ ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้ความมุ่งหมาย รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่นรู้ว่าหลักธรรมหรือภาชิตข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๓) อุตัตถญาณ ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรมเป็นต้น บัดนี้เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสมและรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔) มัตถญาณ ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

๕) กาลญาณ ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงานหรือปฏิบัติกรต่าง ๆ เช่น ให้ตรงเวลาให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา เป็นต้น

๖) ปริสญาณ ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจที่ประพฤติดต่อกับชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาจะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสรรเสริญอย่างนี้ เป็นต้น

๗) บุคคลญาณ หรือบุคคลโรปญาณ ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่าง แห่งบุคคล ว่าโดยอรรถาัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิงหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น^{๒๔}

โยนิโสมนสิการ (Critical Reflection) ประกอบด้วย คำว่า โยนิโส กับ มนสิการ ซึ่งคำว่า โยนิโส มาจาก โยนิ แปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญาอุบาย วิธี ทาง ส่วน มนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิดคำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบทอดกันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย เป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบรู้จักคิดวิเคราะห์ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้นผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธธรรมอย่างถ่องแท้ ประกอบด้วย

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส อาร์ พรินท์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๐ - ๒๑๑.

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (สืบสวน) คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริงหรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไขด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ ส่งผลสืบทอดกันมา วิธีคิดแบบนี้อาจเรียกว่า วิธีคิดแบบอัทปปัจจัยตา หรือหลักปฏิจจสมุปบาท

๒) วิธีแบบแยกแยะส่วนประกอบ (วิเคราะห์) คือ การคิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเอง เช่น ใช้พิจารณาให้เห็นความไม่มีแก่นสาร หรือความไม่เป็นตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ให้หายยึดติดมั่นในสมมติบัญญัติเห็นสัตว์บุคคลเป็นเพียงการประชุมกันเข้า ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของขันธ ๕ แบ่งเป็นนามกับรูปเท่านั้น เป็นต้น

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ (รู้เท่าทันธรรมดา) คือ การมองอย่างรู้เท่าทัน ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมันเอง ในฐานะที่มันเป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ประชุมกัน จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยรู้เท่าทันตามกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (ไม่ยั่งยืน เกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป) ทุกขัง (เกิดขัดแย้ง) อนัตตา (ไม่เป็นของใคร บังคับไม่ได้) สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกฎนี้ เป็นของธรรมดา

๔) วิธีคิดแบบอริยสังข์ (แก้ปัญหา) เป็นวิธีแห่งความดับทุกข์ ลักษณะการคิดแบบอริยสังข์

๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ (หลักการและความมุ่งหมาย) คือ การพิจารณาให้เข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ หรือ หลักการ กับความมุ่งหมาย เพื่อให้ได้ผลตามความมุ่งหมาย ไม่กลายเป็นการกระทำที่เคลื่อนไหวคลาด เคลื่อนลอย หรือมงายไร้ผล หรือเกิดโทษ ธรรม แปลว่า หลักการ หลักความดีงาม หลักการปฏิบัติ หลักที่จะเอาไปใช้ปฏิบัติ หลักคำสอนที่นำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องดีงาม

๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก (ข้อดี ข้อเสียและทางออก) เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความจริงอีกแบบหนึ่ง เน้นการยอมรับความจริงตามสิ่งนั้น ๆ ทุกแง่ ทุกด้าน ทั้งด้านดี ด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก ก่อนจะแก้ปัญหาจะต้องเข้าใจปัญหาให้ชัดเจน และรู้ที่ไปให้ดีก่อน หรือก่อนจะละจากสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่ง ต้องรู้จักทั้งสองฝ่ายดีพอว่าเป็นการกระทำที่รอบคอบสมควรและดีจริง

๗) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ - คุณค่าเทียม (แท้ - เทียม) เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาตัณหา เป็นขั้นฝีกหัดขัดเกลากิเลสหรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ แล้วชักจูงพฤติกรรม ต่อ ๆ ไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวันเพราะเกี่ยวกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ เมื่อเรามีความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้น ๆ จะตอบสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มีความค่าแก่เรา ตัณหา หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบนี้ คือสิ่งที่ได้ประสพหรือได้รับรู้อย่างเดียวกัน แต่บุคคลผู้ประสพหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง สุดแต่โครงสร้างของจิตใจ หรือแนวทางความเคยชินต่าง ๆ หรือสุดแต่การทำใจในขณะนั้น ๆ ของอย่างเดียวกัน หรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่งมองเห็นแล้วคิดปรุงแต่งไปในทางดีงามเป็นประโยชน์ เป็นกุศล แต่อีกคนหนึ่งเห็นแล้วคิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษ เป็นอกุศล แม้แต่บุคคลคนเดียวกัน แต่ต่างขณะต่างเวลา ก็อาจคิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง

คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี การทำใจที่ช่วยตั้งต้นและชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ติงามและเป็นประโยชน์ เรียกว่าเป็นวิธีคิดแบบอุบายปลูกเร้าคุณธรรม

๘) วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม (คิดเป็นบวกกุศล) เป็นวิธีคิดในแนวสกดักัน หรือบรรเทาและขัดเกลาตัณหา หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบนี้ คือสิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้อย่างเดียวกันแต่บุคคลผู้ประสบ หรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง สุดแต่โครงสร้างของจิตใจ หรือแนวทางการความเคยชินต่าง ๆ หรือสุดแต่การทำใจในขณะนั้น ๆ ของอย่างเดียวกัน หรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่งมองเห็นแล้วคิดปรุงแต่งไปในทางติงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศลแต่อีกคนหนึ่งเห็นแล้วคิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษ เป็นอกุศล แม้แต่บุคคลคนเดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลา ก็อาจคิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดีการทำใจ ที่ช่วยตั้งต้นและชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ติงามและเป็นประโยชน์ เรียกว่าเป็นวิธีคิดแบบอุบายปลูกเร้าคุณธรรม

๙) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน (สติตามทันธรรม) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันหรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ เป็นการมองอีกด้านหนึ่งของการคิดแบบอื่น จะว่าแทรกหรือคลุมวิธีคิดแบบก่อนที่กล่าวมาแล้วก็ได้ วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันนี้มีเนื้อหารวมอยู่ในสติปฏิฐาน ๔ หรืออริยมรรคข้อ สัมมาสติ วิธีคิดที่ไม่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือความคิดที่เกาะติดกับอดีต และเลื่อนลอยไปในอนาคต เป็นการคิดด้วยอำนาจตัณหา ตกอยู่ในอำนาจอารมณ์ โหยหาอาลัยอาวรณ์ถึงสิ่งที่ล่วงมาแล้ว เพื่อฝัน ปรุงแต่งซึ่งไม่มีฐานแห่งความจริงในปัจจุบัน ไม่พอใจสภาพที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน ต้องการจะหนีไปจากปัจจุบัน วิธีคิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการคิดในแนวทางของความรู้คิดด้วยอำนาจปัญญา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นไปอยู่ในขณะนี้ หรือเป็นเรื่องล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของกาลภายหน้าก็จัดเข้าใน การเป็นอยู่ในปัจจุบันทั้งนั้น

๑๐) วิธีคิดแบบวิภักชวาท (คิดและพูดแยกแยะทุกแง่ทุกด้าน) วิภักชวาท ไม่ใช่วิธีคิดโดยตรง แต่เป็นวิธีพูดหรือการแสดงหลักการแห่งคำสอนแบบหนึ่ง การคิดกับการพูดเป็นกรรมใกล้ชิดกันที่สุด ก่อนจะพูดก็ต้องคิดก่อน บางทีเรียกว่า วิชวาท^{๒๕}

ธรรมาธิปไตย ซึ่งเขียนอย่างภาษาบาลีว่า “ธมฺมาธิปไตย” แยกออกเป็น ๒ คำ คือ “ธมฺม” กับ “อาธิปไตย” แต่มาเขียนแบบภาษาไทยว่า “ธรรมาธิปไตย” หรือ “ธมฺมาธิปไตย” ซึ่งในอาธิปไตยยสูตรได้อธิบายคำ ๆ นี้ไว้ว่า ธมฺมาธิปไตย เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าบ้าง อยู่ตามโคนต้นไม้บ้าง อยู่ในเรือนว่างบ้าง ย่อมเห็นประจักษ์ว่า “เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งจิวรบิณฑบาต เสนาสนะ เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งความมีหรือความไม่มีเช่นนั้น อนึ่ง เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำ เชื่อว่า

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์, **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑

ถูกทุกข์ครอบงำ มีทุกข์อยู่ตรงหน้า ทำอย่างไร การทำที่สวดก่องทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ พระธรรมอัน พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควร น้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ก็เพื่อพรหมจรรย์ผู้รู้เห็นอยู่ มีอยู่ การที่เราบวชในธรรมวินัยที่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว อย่างนี้พึงเกียจคร้านประมาทอยู่นั้นไม่สมควรแก่เราเลย” ภิกษุณั้ย่อมเห็น ประจักษ์ว่า “ความเพียรที่เราเริ่มไว้แล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่ตั้งมั่นแล้วจักไม่เลอะเลือน ภายที่สงบแล้วจัก ไม่กระสับกระส่าย จิตที่ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่” เรายกธรรมเท่านั้น ให้เป็นใหญ่ละอบุคคล บำเพ็ญกุศล ละกรรมที่มีโทษ บำเพ็ญกรรมที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า อัมมาธิปไตย^{๒๖} ดังนั้น ธรรมมาธิปไตยจึงมีธรรมเป็นใหญ่ ถือเอาหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริงและความคิดเห็นที่รับฟังอย่าง กว้างขวางแจ่มชัด (ทั้งที่เป็นประชาธิปไตยและประชาธิปไตย) และพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญา จะมองเห็นได้ด้วยคามบริสุทธิ์ใจทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ และกติกาด

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ผู้ปกครองมีหลักการสงเคราะห์ประชาชน ซึ่งเรียกว่าราชสังคหวัตถุ มี ๔ อย่าง คือ

- ๑) สัสสมณะ ได้แก่ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร
- ๒) บุริสเมณะ ได้แก่ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ
- ๓) สัมมาปาสะ ได้แก่ ความรู้จักผูกสมานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ
- ๔) วาชเปยยะ หรือวาจาเปยยะ ได้แก่ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ คือรู้จักพูดรู้จักปราศรัย

ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคีทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ^{๒๗}

หลัก ๔ ส คือ ๑) สันทัสสนา อธิบายให้เห็นชัดแจ้ง เหมือนจูงมือให้มาดูด้วยตาพูดอธิบายให้ผู้ฟัง แจ่มแจ้งปาง ไม่มีข้อสงสัยว่าอย่างนั้นเถอะ เรียกสั้น ๆ ว่า “แจ่มแจ้ง” ๒) สมทปนา ชักจูงให้เห็นจริงเห็นจัง ตามชวนให้คล้อยตามจนยอมรับเอาไปปฏิบัติ เรียกสั้น ๆ ว่า “จูงใจ” ๓) สมุตตเตชนา เร้าใจให้เกิดความกล้าหาญ มีกำลังใจ มั่นใจว่าทำได้ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคที่พึงมีมา ไม่ว่าจะใหญ่และยากสักปานใดก็ตามเรียก

^{๒๖} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), (ดูใน อด.ต.ก. ๒๐/๔๐/๒๐๓).

^{๒๗} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (ดูใน ส.ส. ๑๕/๓๕๑/๑๑๐.).

สั้น ๆ ว่า “หาญกล้า”^{๒๘}) สัมผัสสนา มีวิธีสอนที่ช่วยให้ผู้ฟังรำเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ เปี่ยมล้นไปด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนพึงได้รับจากการปฏิบัติ เรียกสั้น ๆ ว่า “รำเริง”^{๒๘}

กัลยาณมิตรธรรม ๗ คือ เสวนา สังเสวนา คบหา ภัคตี มีจิตฝึกฝนมุ่งไปหาบุคคลที่มีศรัทธา มีศีล มีสุตะ คือเป็นพหูสูต มีจาคะ และมีปัญญา^{๒๙} กัลยาณมิตรในแง่ทำหน้าที่ต่อผู้อื่นสมควรให้คุณสมบัติพิเศษจำเพาะสำหรับการทำหน้าที่นั้นอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะคุณสมบัติพื้นฐานที่เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ ดังนี้ ๑) ปิโย น่ารัก คือเข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนม เป็นกันเอง ชวนใจอย่างเข้าไปศึกษาไต่ถาม ๒) ครุ นำเคารพ คือ ประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่น เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย ๓) ภาวนีโย นำเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่นายกองยง ควรเอาอย่าง ๔) วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือ พูดเป็น รู้จัก ชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไหร่ควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำ ตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี ๕) วจนกขโม ทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนพิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื่อง่าย ไม่เสียอารมณ์ ๖) คัมภีรญจะ กะถิง กัตตา แถลงเรื่องลึกล้ำได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆที่ลึกล้ำซับซ้อนให้เข้าใจได้ ๗) โน จัญฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร^{๓๐}

หลักธรรมาภิบาล การปกครองที่เป็นธรรมนั้นไม่ใช่แนวความคิดใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมแต่เป็นการสะสมความรู้ที่เป็นวัฒนธรรมในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมวลมนุษยชาติเป็นพัน ๆ ปีซึ่งเป็นหลักการเพื่อการอยู่ร่วมกันในบ้านเมืองและสังคมอย่างมีความสุข สามารถประสานประโยชน์และคลี่คลายปัญหาข้อขัดแย้งโดยสันติวิธีและพัฒนาสังคมให้มีความยั่งยืน หลักธรรมาภิบาล มีองค์ประกอบ ดังนี้

- ๑) หลักนิติธรรม คือ การตรากฎหมาย กฎ ระเบียบข้อบังคับและกติกาท่าง ๆ ให้ทันสมัย และเป็นธรรม ตลอดจนเป็นที่ยอมรับของสังคมและสมาชิก โดยมีการยินยอมพร้อมใจและถือปฏิบัติร่วมกันอย่างวางเสมอภาคและเป็นธรรม

^{๒๘} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีสอนในพระไตรปิฎก : หลัก ๔ ส. ของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบรมครู.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.matichonweekly.com/column/article_๔๔๗๒. [๓๐ เมษายน ๒๕๖๑]

^{๒๙} มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน, **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** (ดูใน อภิ.ส.๓๔/๘๕๓/๓๓๐)

^{๓๐} มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน, **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** (ดูใน อก.สศคก.๒๓/๓๔/๓๓). อรรถกถา (อ.อ.๒๗๘; อ.อ.๘๓) แสดงคุณสมบัติของกัลยาณมิตร เรียกว่า กัลยาณมิตรลักษณะ ไว้อีกประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

๒) หลักคุณธรรม คือ การยึดถือและเชื่อมั่นในความถูกต้องดีงาม โดยการรณรงค์เพื่อสร้าง ค่านิยมที่ดีงามให้ผู้ปฏิบัติงานในองค์กรหรือสมาชิกของสังคมถือปฏิบัติได้แก่ ความซื่อสัตย์ สุจริต ความเสียสละ ความอดทนขยันหมั่นเพียรความมีระเบียบวินัย

๓) หลักความโปร่งใส คือ การทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่เปิดเผยข้อมูลข่าวสารอย่างตรงไปตรงมา และสามารถตรวจสอบความถูกต้องได้โดยการปรับปรุงระบบและกลไก การทำงานขององค์กรให้มีความโปร่งใส มีการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารหรือเปิดให้ประชาชนสามารถเข้าถึง ข้อมูลข่าวสารได้สะดวก ตลอดจนมีระบบหรือกระบวนการตรวจสอบและประเมินผลที่มี ประสิทธิภาพ ซึ่งจะเป็นการสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และช่วยให้การทำงานของภาครัฐ และภาคเอกชนปลอดจากการทุจริตคอร์รัปชัน

๔) หลักความมีส่วนร่วม คือ การทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้ และร่วมเสนอความเห็นในการตัดสินใจสำคัญ ๆ ของสังคม โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีช่องทาง ในการเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ การแจ้งความเห็น การไต่สวน สาธารณะการประชาพิจารณ์ การแสดง ประชาคมติ หรืออื่น ๆ และขจัดการผูกขาดทั้งโดยภาครัฐหรือโดยภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งจะช่วยให้เกิด ความสามัคคีและความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน

๕) หลักความรับผิดชอบ ผู้บริหาร ตลอดจนคณะข้าราชการ ทั้งฝ่ายการเมืองและ ข้าราชการประจำต้องตั้งใจปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่อย่างดียิ่ง โดยมุ่งให้บริการแก่ผู้มารับบริการ เพื่ออำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีความรับผิดชอบต่อความบกพร่องในหน้าที่การงานที่ตนรับผิดชอบอยู่ และพร้อมที่จะปรับปรุงแก้ไขได้ทันที

๖) หลักความคุ้มค่า ผู้บริหาร ต้องตระหนักว่ามีทรัพยากรค่อนข้างจำกัด ดังนั้น ในการ บริหารจัดการจำเป็นจะต้องยึดหลักความประหยัดและความคุ้มค่า ซึ่งจำเป็นจะต้องตั้งจุดมุ่งหมายไปที่ ผู้รับบริการหรือประชาชนโดยส่วนรวม^{๓๑}

อคติ ๔ เครื่องมือต้องละเว้น อคติ ๔ เป็นสิ่งที่ผู้บริหารต้องละเว้นเมื่อต้องการครองใจคนใน องค์กร อคติ ๔ ซึ่งเป็นอคติธรรมที่ทำให้ลายจิตใจคน ไม่สามารถครองใจคนได้ นำไปสู่ความลำเอียง ความ ไม่ยุติธรรมและก่อให้เกิดความขัดแย้งในองค์กร เป็นข้อห้ามสำหรับผู้ปกครอง ผู้บริหารองค์กร

๑) ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะความรักใคร่ หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะอ้างเอาความรักใคร่หรือความชอบพอกัน ซึ่งมักเกิดกับตัวเอง ญาติพี่น้อง และคนสนิทสนมการ แก้ไขฉันทาคติต้องทำให้เป็นกลางโดยการปฏิบัติต่อทุกคนให้เหมาะสมเหมือน ๆ กัน

^{๓๑} สำนักนายกรัฐมนตรี, “พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๖” ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา หน้าที่ ๑ เล่มที่ ๑๒๐ ตอน ๑๐๐ก วันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๔๖. (กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี)

๒) โทสะคติ ความลำเอียงเพราะความไม่ชอบเกลียดชัง หรือโกรธแค้น หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะความโกรธ หรือลุ่มหลงโทสะ การแก้ไขโทสะคติทำได้ด้วยการทำให้หนักแน่น รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และพยายามแยกเรื่องส่วนตัวกับเรื่องงานออกจากกัน วิธีแก้ไขทำได้โดยการเปิดใจให้กว้าง ทำให้สงบ มองโลกในแง่ดี และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

๓) โมหะคติ คือ ความลำเอียงเพราะหลง รู้เท่าไม่ถึงการณ์

๔) ภยาคติ ความลำเอียงเพราะความกลัว หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะมีความหวาดกลัวหรือเกรงกลัวภัยอันตราย วิธีแก้ไขทำได้ด้วยการพยายามฝึกให้เกิดความกล้าหาญ โดยเฉพาะความกล้าหาญทางจริยธรรม คือ กล้าคิด กล้าพูดในสิ่งที่ดีงาม^{๓๒}

อริยสัจ ๔ หัวใจคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ที่อริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนาแก่สหายเก่าพระองค์ คือ ปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (ปัจจุบันเรียกว่า สารนาถ) ใกล้เมืองพาราณสี ในพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ ดังที่มีหลักฐานในคัมภีร์ดั้งเดิมนั้น พระองค์ได้แสดงอริยสัจ ๔ ประการไว้เพียงย่อเน่ แต่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนารุ่นแรก ๆ มีหลายแห่งที่ได้อธิบายอริยสัจ ๔ ประการนี้ซ้ำอีก พร้อมด้วยรายละเอียดมากมาย และหลายแง่หลายทาง ถ้าศึกษาอริยสัจ ๔ โดยอาศัยหลักฐานอ้างอิง และคำอธิบาย (จากคัมภีร์) เหล่านี้ เราจะได้รู้เรื่องราวที่ดี และถูกต้องตามคำสอนอันเป็นแก่นหลักธรรมทั้งปวงของพระพุทธองค์ตรงตามคัมภีร์ดั้งเดิม อริยสัจ ๔ ประการ คือ

๑) ทุกข์ คือ แสดงว่า สิ่งที่ปรุงแต่งทั้งปวงเป็นทุกข์ นี่คือ บอกตรง ๆ ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรนั่นเอง สิ่งทั้งปวงเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ใจ แต่คนทั้งหลายไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นทุกข์จึงได้มีความอยากในสิ่งเหล่านั้น ถ้ารู้ว่ามันเป็นความทุกข์ ไม่น่าอยาก และไม่น่ายึดถือ ไม่น่าผูกพันตัวเองเข้ากับสิ่งใดแล้ว เขาก็คงจะไม่ไปอยาก ซึ่งตัวทุกข์นั่นเองหมายถึง ชั้น ๕

๒) สมุทัย การเกิดขึ้น หรือสาเหตุแห่งทุกข์ แสดงว่าความอยากด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) นั้นเป็นต้นเหตุของความทุกข์ คนทั้งหลายก็ยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่เข้าใจว่าความอยากนี้แหละ เป็นตัวต้นเหตุของความทุกข์ใจจึงได้ได้พากันอยากน้อยอยากนี้ร้อยแปดพันประการ เพราะไม่รู้ว่าจะอยากด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) นั้นคืออะไร

๓) นิโรธ ความดับทุกข์ คือ แสดงว่านิโรธ หรือนิพพาน คือ การดับความอยาก เสียได้สิ้นเชิงเป็นความไม่มีทุกข์ คนทั้งหลายยังไม่รู้จักกันใหญ่ทั้ง ๆ ที่เป็นสิ่งที่อาจบรรลุถึงได้ในที่ทั่ว ๆ ไป คือ พบได้ตรงที่ความอยากมันดับลงไปนั่นเอง นี่คือการไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร จึงไม่มีใครปรารถนาที่จะดับความอยาก ไม่ปรารถนานิพพาน เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรคือนิพพาน

^{๓๒} อภิชาติ พานสุวรรณ, **หลักพุทธบูรณาการเครื่องมือครองใจคนของผู้บริหารยุคใหม่**. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐

๔) มรรค คือ วิธีดับความอยากนั้นๆเสีย ไม่มีผู้ใดเข้าใจว่าการทำอย่างนี้เป็นวิธีดับความอยากไม่มีใครสนใจเรื่องอริยมรรคอันมีองค์ ๘ ประการซึ่งดับความอยากเสียได้ ไม่รู้จักอะไรเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง อะไรควรชวยอย่างยิ่ง จึงไม่สนใจกับเรื่องอริยมรรคของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสิ่งที่เลิศประเสริฐที่สุดในบรรดาวิชาความรู้ของมนุษย์เราในโลกนี้ คือการไม่รู้จะอย่างไรอย่างน่าหวาดเสียว^{๓๓}

การพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน

การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องอาศัยการศึกษาที่มีคุณภาพ เนื่องจากการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นหัวใจของการพัฒนาในระดับโลก World Commission on Environment and Development ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนคือ รูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง (Sustainable Development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs)^{๓๔}

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ของคนรุ่นปัจจุบัน จะต้องไม่ใช่ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง แต่ควรเป็นการใช้ทรัพยากรในเชิงอนุรักษ์และพัฒนาให้เต็มศักยภาพอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องพิจารณาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และความยั่งยืนของระบบนิเวศไปพร้อม ๆ กัน ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรในประเทศต่าง ๆ ของโลกให้มีมาตรฐานและมีความสุขในการดำรงชีวิตการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยทั่วไปจะกำหนดองค์ประกอบของการพัฒนาออกเป็น ๓ ส่วน คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนในส่วนของสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ ดังนั้นการศึกษาซึ่งเป็นเครื่องมือในการพัฒนาที่จะต้องสร้างองค์ประกอบทางการศึกษาให้สามารถขับเคลื่อนความสมดุลขององค์ประกอบทั้ง ๓ ของการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เดินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะต้องอาศัยองค์ประกอบของการศึกษาในการขับเคลื่อน คือ ๑) การดำเนินงานของการศึกษา เพื่อให้เกิดความสมดุลขององค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืน ๒) การตัดสินใจด้านการศึกษาเป็นการเลือกการตัดสินใจที่จะนำมาวางแผนสำหรับการดำเนินงาน ให้เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ประชากรในชุมชนเป็นประชากรที่มีการศึกษา ๓) การศึกษาสร้างคุณภาพชีวิต เนื่องจากการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง คุณภาพชีวิตที่ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้า มั่นคง และยั่งยืน การศึกษาจะต้องเน้นถึงความพยายามในการปรับปรุงคุณภาพ

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๕.

^{๓๔} World Commission on Environment and Development, 1987, p4

ชีวิต^{๓๕} ส่วนพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีดุลยภาพ (Balance) หรือพูดอีกนัยหนึ่ง คือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ” นั่นก็คือการกำหนดแนวทางการพัฒนาจะต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์ โดยให้คุณค่าทางวัฒนธรรมรวมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วย ดังนั้นตามแนวคิดของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) จึงสามารถสรุปได้ว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่ครอบคลุมการพัฒนาในทุกด้านและทุกมิติ กล่าวคือ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จิตใจ วัฒนธรรม ฯลฯ โดยมีคนเป็นศูนย์กลางหรือเป้าหมายของการพัฒนา เพื่อให้คนอยู่ดีกินดี และมีความสุข ทุกคนในรุ่นนี้และรุ่นต่อ ๆ ไป” การพัฒนาที่ยั่งยืน จะมีแนวคิดมาจาก ๓ แนวทางใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ ๑) แนวทางด้านนิเวศวิทยา การพัฒนาที่ยั่งยืนให้ความสำคัญลำดับสูงกับคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้นเรื่องความยั่งยืนของการทำงานและประสิทธิภาพของระบบนิเวศเพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศในระยะยาว ทั้งนี้ เพื่อส่งมอบทุนทางธรรมชาติ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ และทุนที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ปัจจัยการผลิตและสินค้าต่าง ๆ ให้คนรุ่นอนาคตได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ๒) แนวทางสังคมการพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่องโดยคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคมและกลุ่มชนระดับต่าง ๆ เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายที่สำคัญ คือ การรักษาคุณภาพชีวิตของประชากรให้มีระดับสูง ขึ้นอย่างยาวนาน ๓) แนวทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนยาวนาน บนพื้นฐานการสงวนรักษาทุนธรรมชาติไว้ใช้ประโยชน์สำหรับคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต ทั้งนี้จำเป็นต้องปรับปรุงโครงสร้างการผลิตและการบริโภค และการพัฒนาเทคโนโลยีที่ไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม^{๓๖} ดังนั้นการบริหารเชิงพุทธจึงมีคุณค่าและมีความสำคัญต่อการบริหารเชิงจริยธรรม ดังนี้

๑) ส่งเสริมคนต้องค์กรภาครัฐเป็นแหล่งรวบรวมผู้ที่มีคุณสมบัติของผู้ที่มีความรู้ความสามารถและเป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรม จะเห็นได้จากการกำหนดคุณสมบัติผู้ที่มีสิทธิสอบเข้ารับราชการต้องเป็นผู้ที่ไม่ถูกจำคุก หรือถูกให้ออกจากราชการ เพราะฉะนั้นหน่วยงานภาครัฐควรที่จะเป็นแบบอย่างแห่งการทำงานที่ดี ใคนดีอยู่ในองค์กรพัฒนาบุคลากรให้เก่งดีมีคุณธรรม เพื่อให้บุคคลที่มีความรู้ ความสามารถได้กล้าแสดงออกถึงความสามารถที่มี และเป็นการดึงเอาศักยภาพของคนเก่งคนดีมาช่วยเหลือองค์กรในการทำงานให้มากที่สุด

^{๓๕} กาญจนา เจริญสี, วารสาร สมาคมนักวิจัย ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๙. หน้า ๑๖.

^{๓๖} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เอกสารการประกอบการประชุมประจำปี ๒๕๕๖ การพัฒนาที่ยั่งยืน. (นนทบุรี : วันจันทร์ที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๖) หน้า ๔-๕.

๒) ส่งเสริมการบริหารงานในการบริหารงานผู้บริหารงานควรครองใจผู้ปฏิบัติงาน เนื่องจากในการสั่งการ แต่ละครั้งด้วยสภาพแวดล้อมทางการบริหารรวมถึงข้อจำกัดทางด้านเวลาในการทำงาน การบริหารงานจึงต้องเร่งรีบในการทำงาน เสี่ยงต่อความรู้สึกแรงกระทบกระทั่งทางจิตใจ เนื่องจากจิตใจมนุษย์มีลักษณะที่ไวต่อแรงกระทบ ที่เกิดจากการทำงานจะส่งผลต่อการปฏิบัติงาน ขาดกำลังใจในการทำงาน การบริหารงานเชิงจริยธรรมที่ดีควรให้เขา ได้มีโอกาสคิดการแสดงความคิดเห็น มีส่วนร่วมในการทำงานเมื่อบุคลากรภายในองค์กรมีข้อคิดเห็นเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ควรรับฟัง เนื่องจากวิธีการทำงานให้สำเร็จมีมากกว่าวิธีการเดียว การบริหารในจริยธรรมจึงควรให้โอกาสและส่งเสริมการทำงานของบุคลากรด้วย

๓) ส่งเสริมมิตรภาพในการทำงานช่วยเหลือเกื้อกูลในการทำงานเนื่องจากการทำงานในองค์กรมีหลายแผนกการทำงานจึงต้องอาศัยมนุษยสัมพันธ์ การติดต่อพูดคุยการทำงาน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นถ่ายทอดองค์ความรู้ในการทำงานให้แก่กัน หรือมีการส่งผ่านงานไปยังแผนกอื่นให้รับช่วงงานต่อ ต้องอาศัยมิตรภาพเข้าใจกันการ เอื้อเพื่อช่วยเหลืองานกันในการทำงานถึงจะดำเนินงานไปได้ การสร้างมิตรภาพในการทำงานเป็นจุดเชื่อมต่อ ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างส่วนงานหรือแผนก

๔) ส่งเสริมความสำเร็จในการนำนโยบายไปปฏิบัติเนื่องจากการทำงานของหน่วยงานภาครัฐเป็นงานที่ส่งมอบความสุขให้กับประชาชน สิ่งใดที่ช่วยแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของประชาชน หน่วยงานภาครัฐต้องทำให้ประชาชนได้รับประโยชน์สูงสุดสู่การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลการบริหารเชิงจริยธรรมจึงช่วยส่งเสริมการทำงานให้สำเร็จตามนโยบายระดับสูงของประเทศ

๕) เป็นแบบอย่างองค์กรบริหารเชิงพุทธ เนื่องจากสภาพทางการบริหารในโลกปัจจุบัน ต้องการตอบสนอง ความต้องการของผู้รับบริการอย่างรวดเร็ว ผู้บริหารต้องใช้ความรู้ความสามารถสติปัญญาเพื่อให้งานบรรลุผล ผู้บริหารบางคนบริหารงานบนพื้นฐานจากภูมิหลังทางสังคม ประสบการณ์จากการบริหารการศึกษา วิสัยทัศน์ การมีแบบอย่างของชีวิต ตลอดจนทักษะความชำนาญในการใช้ศาสตร์และศิลป์ในการบริหารงาน ที่แตกต่างกัน ถ้าผู้บริหารมีคุณธรรมจริยธรรมก็จะใช้สติควบคู่กับการบริหารงานนำวิธีการบริหารแบบพุทธมาใช้ในการทำงานรู้จัก เห็นใจผู้ปฏิบัติงาน เห็นความผิดพลาดของการทำงานด้วยสติ ไม่ว่ากล่าวที่รุนแรง เมื่อเกิดข้อผิดพลาดในการ ทำงานแต่ควรส่งเสริมให้โอกาสแก้ไขปรับปรุงและให้คำแนะนำในเชิงสร้างสรรค์ เป็นการดีเพื่อมากกว่าดีเพื่อทำลาย เพื่อเป็นการสอนงานปูพื้นฐานการทำงานให้ผู้ปฏิบัติงานได้รู้และเข้าใจสภาพการทำงานมากยิ่งขึ้น เป็นการพัฒนาความรู้ความเข้าใจ ความสามารถในการทำงานจนสามารถเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกัน

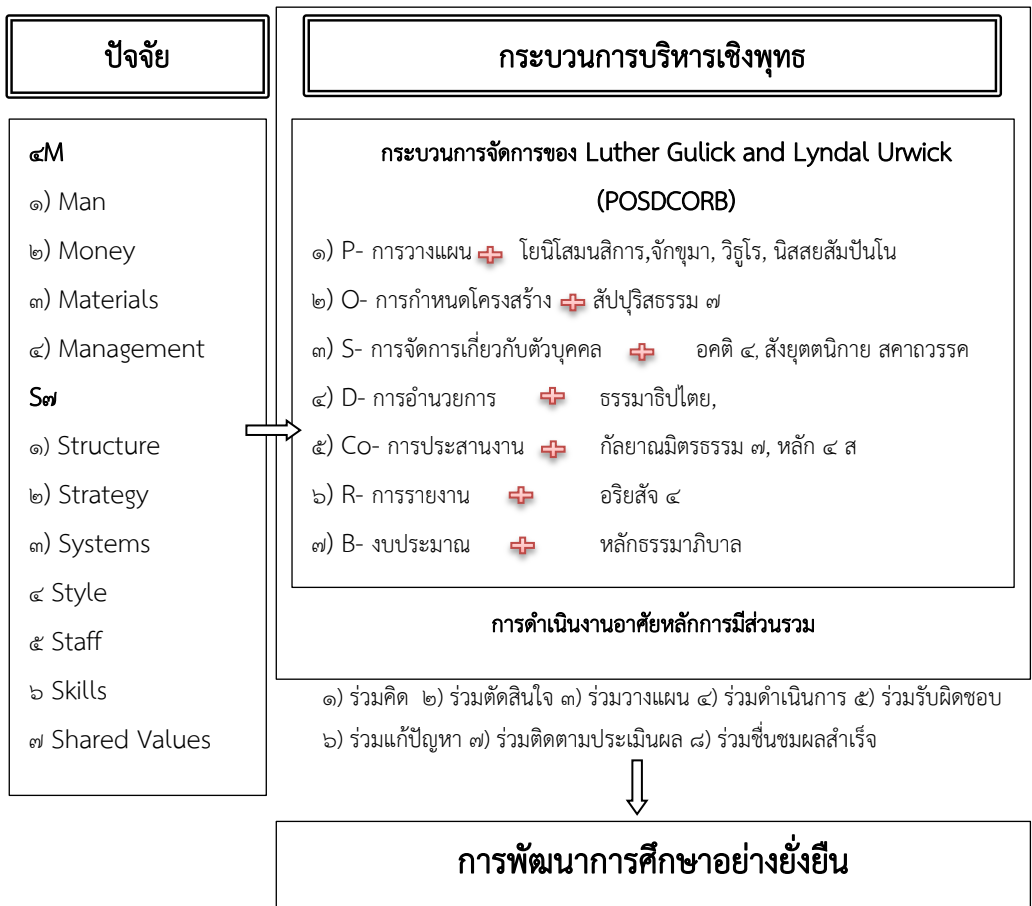
ในองค์กร และเป็นองค์กรแบบอย่างเชิงพุทธที่ดี หน่วยงานภาครัฐด้วยกันสามารถศึกษาดูงานและนำไปเป็น แบบอย่างในการพัฒนาองค์กรต่อไปได้^{๓๗}

การบริหารสถานศึกษาเชิงพุทธสู่การพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาแนวคิด หลักการบริหารสถานศึกษา ตลอดจนปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาได้นั้น ปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินการได้แก่ ๔M ประกอบด้วย ๑) Man บุคลากรหรือคน ๒) Money เงินหรืองบประมาณ ๓) Materials วัสดุ อุปกรณ์หรือสิ่งของ ๔) Management การจัดการ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่สามารถนำมาวิเคราะห์การพัฒนาการศึกษาของสถานศึกษาอีกคือแนวคิดของ แมคคินซี^{๓๘} ปัจจัยทั้ง ๗ ประการ ๑) Structure = โครงสร้างองค์กร ๒) Strategy = กลยุทธ์ขององค์กร ๓) Systems = ระบบในการดำเนินงานขององค์กร ๔) Style = ลักษณะแบบแผนหรือพฤติกรรมในการบริหารงานของผู้บริหาร ๕) Staff = บุคลากรในองค์กร ๖) Skills = ความรู้ความสามารถขององค์กร ๗) Shared Values = ค่านิยมร่วมกัน จากปัจจัยดังกล่าวยังไม่สามารถที่จะนำพาสถานศึกษาไปสู่การพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืนได้ เนื่องจากการที่สถานศึกษามีปัจจัยดังกล่าวแล้วแต่สิ่งสำคัญคือกระบวนการที่จะผลักดันปัจจัยเหล่านี้ไปสู่เป้าหมายได้ต้องมีการบริหารจัดการที่ดีการบริหารดังกล่าวใช้กระบวนการจัดการของลูเธอร์กูลิค และลินดัลเออร์วิค (Luther Gulick and Lyndal Urwick) ที่เรียกว่า POSDCORB มีขั้นตอนดังนี้ ๑) P-Planning การวางแผน ๒) O-Organizing การกำหนดโครงสร้างขององค์การ ๓) S-Staffing การจัดการเกี่ยวกับตัวบุคคลในองค์การ ๔) D-Directing การอำนวยการ ๕) Co- Coordinating การประสานงาน ๖) R-Reporting การรายงาน และ ๗) B-Budgeting การงบประมาณ ซึ่งการบริหารสถานศึกษาโดยอาศัยกระบวนการต่าง ๆ นั้นยังไม่เพียงพอต่อการพัฒนาเพื่อไปสู่ความยั่งยืนได้ ทุกการบริหารจัดการทุก ๆ ด้าน ยังต้องมีการควบคุมการดำเนินการนั้น ๆ ในการบริหารทั่วไปจะใช้การพัฒนางจรรยาต่อเนื่อง เรียกว่า PDCA ๑) การวางแผน (Plan) ๒) การปฏิบัติ (Do) ๓) การตรวจสอบ (Check) ๔) การปรับปรุงแก้ไข (Action) เป็นการตรวจสอบการปฏิบัติงานต่าง ๆ ของสถานศึกษา และสิ่งสำคัญไม่น้อยไปกว่าการที่มีปัจจัย กระบวนการ และการตรวจสอบอย่างเป็นระบบแล้วนั้นการที่สถานศึกษาจะพัฒนาได้ย่อมต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการดำเนินงานของทุกขั้นตอนด้วยเช่นกัน ซึ่งการบริหารในแนวคิดสมัยใหม่ตามที่กล่าวมานั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ผู้บริหารทุกท่านยอมรับในแนวทางการปฏิบัติว่า เป็นแนวทางที่มีคุณภาพสำหรับการบริหารอย่างแท้จริง และการบริหารในปัจจุบันนี้ ถ้าผู้บริหารมีการนำหลัก

^{๓๗} บุตรา โปธิสุข, *การบริหารเชิงจริยธรรมในองค์กรรัฐตามแนวพุทธศาสนา*. (รายงาน สืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ การบริหารการพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร ประจำปี ๒๕๕๙.) หน้า ๑๙๐.

พุทธธรรมเข้ามาใช้ในการบริหารงานย่อมเป็นการสร้างความเชื่อถือให้การยอมรับจากสังคม สร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ได้บังคับบัญชาภายในสถานศึกษา และสร้างศรัทธาให้องค์กรต่าง ๆ ตลอดจนจนสามารถขับเคลื่อนหรือพัฒนาให้สถานศึกษาบรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาได้อย่างยั่งยืน โดยการบูรณาการหลักธรรมเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ ในบทความนี้ขอเสนอหลักธรรมที่สามารถบูรณาการในการบริหารเชิงพุทธสู่การพัฒนาคุณภาพอย่างยั่งยืน ได้ตามภาพดังนี้

จากภาพสรุปได้ว่า การบริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ ๒๑ นั้นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาล ฉะนั้นการจัดการศึกษาให้เยาวชนมีความรู้ ความสามารถ ตลอดจนมีสมรรถนะ ตามความต้องการในศตวรรษที่ ๒๑ การบริหารสถานศึกษาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาคุณภาพดังกล่าวซึ่ง การบริหารสถานศึกษาต้องคำนึงถึงปัจจัยที่ใช้ในการบริหารจัดการได้แก่ ๔M ประกอบด้วย ๑) คน ๒) งบประมาณ ๓) วัสดุ อุปกรณ์หรือสิ่งของ และ ๔) การจัดการ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยสำคัญ

ที่เป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของสถานศึกษาได้ดี คือ ๗S ประกอบด้วย ๑) โครงสร้างองค์กร ๒) กลยุทธ์ขององค์กร ๓) ระบบในการดำเนินงานขององค์กร ๔) ลักษณะแบบแผนการบริหารงานของผู้บริหาร ๕) บุคลากรในองค์กร ๖) ความรู้ความสามารถขององค์กร ๗) ค่านิยมร่วมกัน จากปัจจัยที่เป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการบริหารสถานศึกษา และสถานศึกษาสามารถวิเคราะห์จุดอ่อนและจุดแข็งของสถานศึกษาจากปัจจัยดังกล่าวได้ ด้วยการวิเคราะห์ SWOT การบริหารจะประสบความสำเร็จได้นั้นผู้บริหารจึงเป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินการดังนั้นผู้บริหารจะต้องเป็นผู้ที่มีลักษณะ ๓ ประการคือ จักขุมา วิรุโร นิสสยสัมปนโน เพื่อนำไปสู่กระบวนการบริหารเชิงพุทธโดยใช้หลัก POSDCORB ประกอบด้วย ๑) การวางแผน โดยอาศัยหลักโยนิโสมนสิการในการคิดวางแผน วางเค้าโครงการกิจกรรม ซึ่งเป็นการเตรียมการก่อนลงมือปฏิบัติเพื่อให้การดำเนินการ ๒) การกำหนดโครงสร้าง โดยอาศัยหลักหลักสี่ปฐิธธรรม ๗ ในการพิจารณาเหตุและผลในการกำหนดโครงสร้างขององค์กร พิจารณาความรู้ความสามารถให้เหมาะสมกับงาน และเวลา ๓) การจัดการเกี่ยวกับตัวบุคคลโดยใช้หลักสังยุตตนิทายสคาถวรรค มีความฉลาดในการบำรุง ส่งเสริมคนดีมีความสามารถในการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับการจัดแบ่งหน่วยงานที่กำหนดไว้ และใช้หลักอคติ ๔ ในการพิจารณาการเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง เงินเดือน การโยกย้าย ตลอดจนใช้วาจาไพเราะสุภาพนุ่มนวล สร้างความสามัคคีและพัฒนาบุคคลในสถานศึกษา ๔) การอำนวยการ โดยอาศัยหลักธรรมาธิปไตย เป็นการดำเนินการโดยยึดหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ และการตัดสินใจการวินิจฉัยสั่งการ การออกคำสั่ง มอบหมายภารกิจงานไปให้ผู้ใต้บังคับบัญชา ๕) การประสานงาน โดยใช้หลัก ๔ ส และกัลยาณมิตรธรรม ๗ ในการประสานกิจกรรมต่างๆ ที่ได้มีการแบ่งแยกออกไปเป็นงานย่อยๆ เพื่อให้ทุกภาคส่วนสามารถทำงานประสานสอดคล้องกัน และมุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกันเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และราบรื่น ๖) การรายงาน โดยใช้หลักอริยสัจ ๔ ในการพิจารณาการจัดกิจกรรมในสถานศึกษาตามหลักการและเหตุผล และผลลัพธ์ที่เกิดจากกิจกรรมนั้นรายงานผลการปฏิบัติงานต่อผู้บังคับบัญชาและการรายงานถือเป็นมาตรการในการตรวจสอบและควบคุมงาน ๗) การบริหารงบประมาณ โดยใช้หลักหลักธรรมาภิบาล ปฏิบัติตามกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับในการใช้งบประมาณอย่างถูกต้อง โปร่งใส คุ่มค่า และบุคลากรมีส่วนร่วมในการพิจารณาใช้งบประมาณของสถานศึกษาการ ตลอดจนสามารถตรวจสอบควบคุมด้านการเงิน การบัญชีของสถานศึกษาจากกระบวนการในการบริหารต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนและยังต้องการควบคุมตรวจสอบการดำเนินงานทุกด้านโดยใช้ด้วยกระบวนการ PDCA เพื่อการพัฒนาการจัดการศึกษาอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. **คู่มือการบริหารสถานศึกษาที่เป็นนิติบุคคล**. กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๔๖.

กาญจนา เจริญสี. **การศึกษากับการพัฒนาที่ยั่งยืน**. วารสารสมาคมนักวิจัย ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๒

พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๙. หน้า ๑๖.

ครรชิต มาลัยวงศ์. **เทคโนโลยีการบริหารการศึกษา**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : http://www.drkanchit.com/general_articles/articles/general_๒๔.html.๒๕๕๗.

[๒๘ เมษายน ๒๕๖๑]

คณะอง วิ่งฝ้ายแก้ว. **การบริหารตามแนวคิดของพระธรรมโกศาจารย์**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<https://www.gotoknow.org/posts/๔๔๒๖๙๙>. [๓๐ เมษายน ๒๕๖๑].

จตุพล ดวงจิตร์. **การบูรณาการหลักการบริหารเชิงพุทธในการส่งเสริมการขับเคลื่อนองค์กร**

ชุมชนในกลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง. ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๘.

ฉันทนา จันทร์บรรจง. **การบริหารทรัพยากรบุคคลทางการศึกษา**. พิษณุโลก : ตำราเรียน

รายวิชา ๓๕๕๕๖๔ หลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๑.

ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์. **“ความเหลื่อมล้ำของโอกาสทางการศึกษากับแนวโน้มค่าจ้าง**

ในประเทศไทย” บทความในการสัมมนาวิชาการประจำปี ๒๕๕๓

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย,๒๕๕๓. (ออนไลน์). แหล่งที่มา

<https://tdri.or.th/๒๐๑๗/๐๖/synthesis-report-year-๒-new-development-model/> [๓๐ เมษายน ๒๕๖๑].

ทัศนีย์ นื่องวงศ์ และคณะ. **ธรรมะกับการบริหาร**. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๓๙.

บุศรา โพธิสุข. **การบริหารเชิงจริยธรรมในองค์กรรัฐตามแนวพุทธศาสนา**.

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ การบริหารการพัฒนาสังคม

และยุทธศาสตร์การบริหาร ประจำปี ๒๕๕๙.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. **การบริหารงานวิชาการ**. กรุงเทพมหานคร : สหมิตรออฟเซต, ๒๕๕๓.

พระเทพโสภณ. **พระพุทธศาสนากับวิทยาการโลกยุคใหม่**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลง

กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระบรมราชโองการ. **พระราชทานแก่คณะครูและนักเรียนที่ได้รับพระราชทานรางวัล**.

[ออนไลน์] แหล่งที่มา : <https://nawaporn.wordpress.com/> [๒๑ เมษายน ๒๕๖๑].

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

๑๕๐ วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร วิทยาเขตแพร่ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๑)

_____ . (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖.

กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส อาร์ พรินท์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๑.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ และ

(ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๕๓

พิณสุดา สิริธรรณี. **การศึกษารากฐาน การจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดสู่การ**

ปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร : DPU Coolprint มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.

พิมลจรรย์ นามวัฒน์. **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการบริหารธุรกิจ**. (พิมพ์ครั้งที่ ๕).

กรุงเทพมหานคร : เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล, ๒๕๔๔.

ภิญโญ สาธร. **หลักการบริหารการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ**

ราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

วรภัทร ภูเจริญ. **แนวทางการประเมินคุณภาพภายในสถานศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

พิมพ์ดีดจำกัด, ๒๕๔๑.

ศิริพงษ์ เศาภายน. **หลักการบริหารการศึกษา : ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร :

บุ๊ค พอยท์, ๒๕๔๘.

สมคิด บางโม. **องค์การและการจัดการ**. กรุงเทพมหานคร : จูนพับลิชชิง, ๒๕๔๖.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และคณะ. **การบริหารจัดการแนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **เอกสารการประกอบการ**

ประชุมประจำปี ๒๕๔๖ การพัฒนาที่ยั่งยืน.นนทบุรี : วันจันทร์ที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๔๖.

สำนักงานสรรพสามิตภาคที่ ๔. **หลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารงาน**

เชิงพุทธศาสตร์. สำนักงานสรรพสามิตภาคที่ ๔, ๒๕๕๗.

สำนักนายกรัฐมนตรี. “**พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการ**

บ้านเมืองที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๖” ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา หน้าที่ ๑

เล่มที่ ๑๒๐ ตอน ๑๐๐ก วันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๔๖. กรุงเทพมหานคร :

สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๖.

สุธานศ เพชรปรี และคณะ. **ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษา**. วารสารครุศาสตร์

ปริทรรศน์ฯ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๕๙.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธวิธีสอนในพระไตรปิฎก : หลัก ๔ ส. ของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบรมครู.** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://www.matichonweekly.com/column/article_๔๔๗๒๕. [๓๐ เมษายน ๒๕๖๑].

อภิชาติ พานสุวรรณ. **หลักพุทธบูรณาการเครื่องมือครองใจคนของผู้บริหารยุคใหม่.**

วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๖๐.

อัมพิกา ไกรฤทธิ. **มนุสสัมพันธในโรงงาน.** กรุงเทพมหานคร : เอช-เอนกการพิมพ์, ๒๕๓๓.

The World Commission on Environment and Development. Out common

future. Oxford, England : Oxford University Press, 1987.

